

AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏTŞÜNASLIĞINDA ABAY DAĞLI İRSİNİN TƏDQIQI

Esmira İsmayılova

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
e-mail: esmira.ans@mail.ru

Xülasə. Mühacirət ədəbiyyatı Azərbaycan ədəbiyyatının az tədqiq olunmuş sahəsidir. Ədəbiyyatşünaslığımızda bu istiqamətdə elmi araşdırmalara ötən əsrin 80-ci illərindən başlansa da, sistemli tədqiqat işləri 2013-cü ildə AMEA-nin Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı şöbəsi yaradıldıqdan sonra aparılıb. Məqalədə Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Abay Dağlının bədii irsinin araşdırılmasından söz açılmışdır.

Açar sözlər: Mühacirət mətbuatı, mühacirət ədəbiyyatı, repressiya, Abay Dağlı, Türkcülük, Azərbaycançılıq.

THE STUDY OF ABAY DAĞLI'S HERITAGE IN AZERBAIJANI EMIGRATION STUDIES

Esmira Ismailova

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

Abstract. Emigration literature is one of the least studied fields of Azerbaijani literature. Although scholarly research in this direction began in the 1980s, systematic studies were carried out only after the establishment of the Department of Azerbaijani Emigration Literature at the Nizami Ganjavi Institute of Literature of ANAS in 2013. The article discusses the study of the literary heritage of Abay Dagli, a prominent representative of Azerbaijani emigration literature.

Keywords: Emigration press, emigration literature, repression, Abay Dagli, Turkism, Azerbaijanism.

1. Giriş

Azərbaycan mühacirət irsinin sistemli tədqiqi çağdaş ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran ən vacib məsələlərdəndir. Mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığının ideya, məzmun, bədii xüsusiyyətləri, bu irsin yaranmasını şərtləndirən amillər, hazırkı dövrümüz üçün onun əhəmiyyəti və s. barədə bir çox tədqiqat işləri aparılıb, monoqrafiyalar yazılıb və bu istiqamətdə araşdırmalar bu gün də davam etdirilir. Məqalədə mühacirət ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən olan Abay Dağlının bədii irsinin tədqiqi vəziyyətindən söz açılmışdır.

Azərbaycan mühacirətşünaslığında Abay Dağlı haqqında araşdırmalara, bədii irsinin tədqiqinə ötən əsrin son onilliyində başlanılsa da, işlər yekunlaşmamış, günümüzdə də davam etdirilir. Bu istiqamətdə son uğurlu tədqiqat işi kimi mühacirətşünas alim prof. Tahirlinin [7] “Abay Dağlının həyat və yaradıcılığı” monoqrafiyasını qeyd edə bilərik. Ədəbiyyatşünas alimlərdən Nikipur Cabbarlının “Abay Dağlının mühacirət dövrü yaradıcılığı” və “Azərbaycan mühacirət nəsr”, Sultanlının [4] “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı”, Əhmədlinin [3] “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri” və s. əsərlərdə də Abay Dağlının həyat və yaradıcılığının bədii-elmi təhlili aparılmışdır. Məqalədə adı çəkilən əsərlərlə yanaşı, dövrü mətbuatda A. Dağlının həyat və fəaliyyəti, yaradıcılığı ilə bağlı dərc

olunmuş məqalələrdən də istifadə olunmuş, tanınmış mühacirətşünas alimlərin sözügedən şəxsiyyətlə bağlı fikir və mülahizələrinə istinad edilmiş və sitatlar verilmişdir.

2. Abay Dağlının həyat və yaradıcılığı

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tanınmış simalarından olan Abay Dağlı (Cəmil İbrahim oğlu Ağayev) 27 yanvar 1906-cı ildə qədim mədəniyyət mərkəzi olan Şuşada doğulub. Qeyd edək ki, ədibin doğum tarixi ilə bağlı müqayisəli məqamlar çoxdur. Belə ki, onun doğum tarixi bəzi mənbələrdə 1910, 1922 və s. kimi göstərilir. Nüfuzlu araşdırmaçı alimlərin yekdil rəyini və arxiv sənədlərinin əksəriyyətində doğum tarixinin 1906-cı il göstərildiyini nəzərə alaraq biz də bu tarix üzərində dayanacağıq.

Abay Dağlı ilk təhsilini Şuşa Realnı məktəbində almış, sonra Azərbaycan Mərkəzi Partiya Məktəbində təhsilini davam etdirmiş, 1936-cı ildə Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun (hazırkı ADPU) dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir. İnstitutu bitirdikdən sonra 1940-cı ilə kimi Nuxadakı (hazırkı Şəki) Stalin adına Pedaqoji Texnikumda dərs demişdir. “Texnikumda vəzifəsinin ixtisara düşməsi ilə əlaqədar Bakıya gəlir və Nizami adına Ədəbiyyat muzeyində kiçik elmi işçi kimi fəaliyyətə başlayır. Bir il sonra - 1941-ci ildə muzeydəki vəzifəsi də ixtisara düşür və işdən azad olunur. 1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsinə - ön cəbhəyə çağırılır. Bununla da Abay Dağlı Vətənlə əbədi vidalaşır” [7, s.11-12]. İkinci Dünya müharibəsi bitdikdən sonra Almaniya və Türkiyədə yaşayan Abay Dağlı 1989-cu ildə vəfat etmişdir. Lakin çox təəssüf ki, ədibin harada dəfn olunması ilə bağlı dəqiq məlumat yoxdur.

Azərbaycan mətbuatında Abay Dağlının həyat və yaradıcılığı barədə yazılara ötən əsrin 90-cı illərindən rast gəlirik. XXI əsrin ilk onilliyindən başlayaraq isə bu istiqamətdə sistemli tədqiqat işlərinə start verilmiş, monoqrafiya və məqalələr yazılmışdır.

Abay Dağlının mühacirət dövrü yaradıcılığından söz açarkən ilk əvvəl yazdığı qəzəllərə diqqət yetirməliyik. Qəzəllərində daha çox vətən həsrətini, qürbət həyatının ağrı-acılarını əks etdirməyə çalışan A. Dağlı lirik bir şair kimi özünü oxucusuna tanıda bilir. Tanınmış türk mühacir ədəbiyyatşünası Mustafa Haqqı Türkəqul Abay Dağlının qəzəllərindən ibarət kitabına ön söz yazmaqla 1962-ci ildə “Mirzədən qəzəllər” adı ilə İstanbulda nəşr etdirib. “Kitaba yazdığı ön sözdə M.H. Türkəqul Abay Mirzənin kitabda təqdim etdiyi əsərlərin forma baxımından klassik qəzəllərə bənzədiyini, lakin onların həm dil, həm də mövzu baxımından tamamilə yeni olduğunu vurğulayır və cəsarətlə qeyd edir ki, Abay Dağlı bu qəzəlləri ilə fikir yığcamlığı, ifadə aydınlığı və sadə sözlərlə zəngin türkcəmizin gözəl bir örnəyini verir” [5].

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyəyə qayıtmağa müvəffəq olan Abay Dağlı vətən, yurd həsrəti ilə şeirlər yazsa da, daha çox dramaturgiyaya meyillənmişdir. “Dram əsərlərinin mövzusu əsasən Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının həyatından alan Abay Dağlının “Dədə Qorqud”, “Gənc ata”, “Sakarya qərərgahı”, “Füzuli”, “Natavan” kimi pyesləri onun böyük istedad sahibi olduğunu göstərirdi. Onun əsərləri sırasında “Füzuli” pyesi xüsusi yer tutmaqdadır. Bu əsər ilk dəfə 1961-ci ildə Ankarada, ikinci dəfə isə 1968-ci ildə İstanbulda nəşr edilmişdir [8, s.79-80].

Abay Dağlının ən çox maraq doğuran dram əsəri “Füzuli” pyesidir. Pyesə yazmış olduğu müəllif qeydində Abay Dağlı Füzuli yaradıcılığına müraciətinin səbəblərini belə izah edir: “Dahilərimizi yalnız elmi əsərlərlə tanımaq kifayət deyil. Onları bir örnək şəxsiyyət olaraq ədəbi əsərlərlə canlandırmaq lazımdır” [4, s.54]. Füzulinin həyat və yaradıcılığını əks etdirən bu əsər Türkiyə mühitində maraqla qarşılanmış, haqqında dövrü mətbuatda vaxtaşırı olaraq yazılar dərc edilmişdir.

Qeyd edək ki, “Füzuli” pyesi ilə A. Dağlı nəinki mühacirət, eləcə də bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə dram əsərində Məhəmməd Füzulinin bədii obrazını yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuş və buna müvəffəq olmuşdur. “Mühacir müəllif pyesində əsas bədii-estetik məqsədini bəyan edir: xalq böyük şəxsiyyətləri, qüdrətli sənətkarları, milli-mənəvi irsi, adət-ənənələri ilə tanınır, tarixdə qalır. Nəsildən-nəslə ötürülən bu dəyərlər xalqın qürur, iftixar mənbəyi və zəngin sərvəti, inamla və ümidlə yaşamağa əsas verən stimuludur. Pyesdə Füzuli, əsasən, eşq-məhəbbət motivi və yaradıcılıq qayəsi kontekstində işlənsə də, bitkin obraz təəssüratı yaradır” [6].

Əksər tədqiqatçılar hesab edir ki: “Abay Dağlının yaradıcılığında dramaturgiya əsas və aparıcı yerlərdən birini tutur. O, daha çox tarixi dramaturgiya sahəsində qələm çalmış, Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının yaşadığı tarixin şərəfli səhifələrini, qüdrətli şəxsiyyətlərini canlandırmağa çalışmışdır. Müəllifin dram əsərləri sırasında “Dədə Qorqud”, “Gənc ata”, “Sakarya qərəghahı”, “Füzuli”, “Natavan” kimi tarixi mövzuda yazılmış pyeslər xüsusi yer tutur” [4, s.53].

Abay Dağlı “Dədə Qorqud” pyesində qədim qəhrəmanlıq dastanının motivləri əsasında yeni, maraqlı sənət nümunəsi ortaya qoymağı bacarmışdır. Onun türk cəmiyyətində böyük əks-səda verən “Gənc ata” pyesi Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısı Mustafa Kamal Atatürkə həsr olunmuşdur. Əsər romantik üslubda yazılsa da, müəllif qəhrəmanlarını ideallaşdırmamış, obrazların əksində realizmə üstünlük vermişdir. İstiqlal mübarizəsinin əks olunduğu “Sakarya qərəghahı” pyesini tədqiqatçılar Abay Dağlının vətənpərvərlik, azadlıq və mübarizlik mövzusunda qələmə aldığı ən maraqlı əsərlərindən hesab edirlər. Mövzusu Qarabağ xanlıqlarının həyatından alınmış, xan qızı Natavana həsr olunmuş “Natavan” pyesi də milli-mənəvi dəyərlərin təbliği baxımından maraq kəsb edir.

3 pərdədən, 9 səhnədən ibarət “Okullular” pyesini Abay Dağlı 1963-cü ildə qələmə almış, əsər elə həmin il də İstanbulda nəşr edilmişdir. İxtisasca pedaqoq olan Abay Dağlı bu pyesinin mövzusunun məktəb həyatından götürmüşdür. Ədib pyesin yazılma məqsədini belə izah edir: “Məktəblər üçün seçilən pyeslərin həm məktəb, həm müəllim, həm də şagird və onların valideynləri ilə bağlı olması hər bir təhsil işçisinin dilədiyidir” - yazan Abay Dağlı qeyd edir ki, bu mövzuda əsərlər çox azdır və bu pyes, öz dünyamızdan, sırf məktəb həyatından götürülmüşdür [2, s.3].

Prof. Abid Tahirlinin fikrincə: “Maraqlı və məhsuldar yaradıcılıq yolu keçmiş Abay Dağlı “Okullular” pyesi ilə “sosyete”nin, integrasiyanın, qloballaşmanın milli-mənəvi

dəyərlərə vurduğu zərbələrlə, törətdiyi fəsadlarla barışmır. O, gəncləri adət-ənənələrə sadıq qalmağa, Vətənin və millətin mənafeyini qorumağa, ata-babaların keçdiyi şanlı, şərəfli yolu öyrənməyə və onu uca tutmağa çağırır” [7, s.67].

Abay Dağlının yaradıcılığından söz açarkən ədibin “Onlar türklərdi” romanını xüsusi qeyd etməliyik. Repressiya illərinin insanlara yaşatdığı dəhşətlərə həsr olunan, bolşevizmin və faşizmin bədii itihamı olan bu roman A. Dağlının nəsr yaradıcılığında mövzu və sənətkarlıq baxımından ən bitkin əsərlərdən sayılır. Ədib bu romanını Almaniyada yaşayarkən 1947-ci ildə “RANA” gizli imzası ilə yazıb və 1951-ci ildə Ankarada nəşr etdirmişdir. Romanı cəbhədə həlak olmuş məchul bir soydaşının qanlı çantasından tapılmış yazılar əsasında işlədiyini və həmin məchul yazarın üslubunu saxlamağa çalışdığını deyən A. Dağlı nəticədə repressiya illərinin dəhşətlərini özündə əks etdirən bir roman ortaya qoymağı bacarmışdır. Həm memuar, həm də roman janrının ünsürlərini özündə ehtiva edən “Onlar türklərdi” əsərinin “Uzaq mənfalarda” adlı birinci hissəsində Sibirə sürgün edilən türklərin məşəqqətləri və yaşadıkları dəhşətlərdən qurtulmaq üçün təşkil etdikləri qiyamlar təsvir olunur. “Sosializm dövlətinin öz təbələrini planlı və mütəşəkkil bir surətdə yaxalayaraq, onları bir kölə kimi işlətdiyini” əyani şəkildə göstərmək üçün müəllif Sibirdəki əmək düşərgələrindən birindəki dözülməz qeyri-insani şəraiti canlandırır və bu fonda totalitar sovet rejiminin, Stalin diktaturasının cinayətkar mahiyyətini bütün çılpalığı, eybəcərliyi ilə açmağa müvəffəq olur” [1, s.84].

A. Dağlı sürgün olan dəstədə sağ qalan 21 soydaşımızdan yalnız 3 nəfərin - Nadirin, Kamranın və Muradağanın mübarizəsini romanda sonacan əks etdirir. Nadir azərbaycanlı şagirdlərə türk uşaqları dediyi üçün həbs edilən müəllimdir, Kamran rus zabitinə əl qaldırdığı üçün həbs edilən hərbiçidir, Muradağa isə kolxoz əleyhdarı kimi yaxalanan Qaçaq Qarabəkirin məxfi adıdır. Məhz bu üç nəfər düşərgədəki 95 dəstəni birləşdirib, qiyama qaldırmağı müvəffəq olurlar. “Dünyada məhkum insanların intiqamı çox müdhiş olur. Hər türlü diktator intiqamından daha müdhiş!” deyən müəllif düşərgədəki məhbusların heç birinin qiyama qarşı etiraz etməməsini təbii və qanunauyğun sayır. Ona görə ki, mühit və iqlim amansızdır, bütün Sovetlər Birliyi amansızdır.

Abay Dağlının romanında məhbuslar olumla ölüm arasında deyil, şərəfli ölümə tədrici və əzablı ölüm arasında seçim etməyə məcburdurlar. Onlar şərəfli ölümü - savaşıaraq ölməyi üstün tuturlar. Baxmayaraq ki, cəza dəstələrinin bir an belə tərəddüd etmədən düşərgəni bombalayacaqlarını bilirdilər və onların gözləntiləri özünü doğruldur. Düşərgədəki qiyam bolşeviklər tərəfindən vəhşicəsinə yatırılır. Məhbusların üç günlük azadlığı onların böyük əksəriyyəti üçün ölümə nəticələnir. Müəllif düşərgədəki qiyamı və cəza dəstələrinin zorakı hücumunu reallığı ilə təsvir etməklə göstərir ki, zülm artdıqca insanların hakim rejimə nifrəti artır, mübarizə əzmi yüksəlir. Rus əsgər və zabitlərinin qeyri-insani rəftarı müqabilində, Nadir və Kamranın əsir ruslarla alicənab davranışlarını əsərdə türklüyün insani duyğularının təcəssümü kimi əks etdirən müəllif bəşəri duyğuların qalib gələcəyinə inamını ifadə edir.

Əsərin “Qanlı cəbhələrdə” adlı ikinci hissəsində sovet hərbi sistemi, Kremlin velikoros şovinizminə söykənən antitürk, antimüsəlman siyasəti əsas ifşa hədəfi kimi seçilmişdir. Müəllif

burada Almaniya ilə müharibənin sovet rejiminin çürüklüyünü, ideologiyasının qeyri-səmimiliyini bütün çılpalığı ilə üzə çıxardığını, “kommunizm məmləkəti” adlandırılan SSRİ-nin mahiyyət etibarilə rus imperiyasının davamı olduğunu xarakterik hadisələr və obrazlarla canlandırır, yüz minlərlə soydaş və dindaşımızın, həmçinin bir çox rusların belə bolşevik zülmündən qurtulmaq üçün almanlara bəslədikləri ümidləri əks etdirir.

Diqqətəlayiq haldır ki, “Onlar türklərdir” əsərinin əsas ifşa hədəfi rus bolşevizmi, Stalin diktaturası olsa da, müəllif yeri gəldikcə, alman faşizminin də eybəcərliklərini, antihumanist mahiyyətini göstərməkdən çəkinməmişdir. Əsirlərlə qəddar rəftarda, digər millətlərin nümayəndələrinə münasibətdə, məhkum xalqların haqlarını, o cümlədən, milli istiqlal haqlarını tanımamaqda, türk birliyindən çəkinməkdə nasistlər heç də bolşeviklərdən geri qalmırlar.

A. Dağlının çoxşaxəli yaradıcılığının ən üstün cəhəti budur ki, o mühacirətdə yaşadığı bütün illərdə doğma vətəni bir an da olsun unutmamış, vətən sevgisini əsərlərində böyük yangı ilə əks etdirməyə çalışmışdır: “Abay Dağlı bütün qəlbi ilə mühacirətdə olduğu illərdə vətəni, onun dağlarını, təbiətini vəsv etmiş və ona qovuşmaq eşqilə yaşayıb yaratmışdır:

Bir çiçək vardır ki, heç zaman solmaz,
Ona zaval gəlməz və son qoyulmaz;
Onsuz söz mülkündə nəşə duyulmaz,
O şeir adlanır ölkədə, eldə,
Onu gəzdirərlər sinədə, dildə [3, s.85].

3. Azərbaycan mühacirətsünaslığında və Türkiyədə Abay Dağlı irsinin tədqiqi vəziyyəti

Son illərdə Azərbaycan ədəbiyyatsünaslığında ən çox diqqət yetirilən istiqamətlərdən biri də mühacirət ədəbiyyatı və mətbuatının sistemli şəkildə araşdırılması, bu sahədə tədqiqat işlərinin davamlı aparılmasıdır. AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda 2013-cü ildə ayrıca mühacirət ədəbiyyatı şöbəsinin yaradılması bu işə xüsusi təkan vermişdir. Həmçinin, 10-11 oktyabr 2016-cı il tarixində institutun təşkilatçılığı ilə “Azərbaycan Mühacirət Ədəbiyyatı: Reallıqlar, Problemlər, Vəzifələr” mövzusunda ikinci Beynəlxalq Elmi konfransın keçirilməsi mühacirət irsinin öyrənilməsinə artan marağın göstəricisi idi. Elə həmin il - 2016-cı ildən başlayaraq Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı kitabxanası”seriyasından kitabların nəşr edilməsi çox böyük irəliləyiş oldu. Hazırda bu seriya altında “Məhəmməd Əmin Rəsulzadə: Mühacirət dövrü ədəbi-elmi irsindən seçmələr” (Bakı, “Elm”, 2016), “Ceyhun Hacıbəyli: Seçilmiş əsərləri” (Bakı, “Elm”, 2017), “Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu: “Füzuli” (Bakı, “Elm və təhsil”, 2017), “Teymur Atəşli: Seçilmiş əsərləri” (Bakı, “Elm və təhsil”, 2020), “Alazan Baycan: Seçilmiş əsərləri” (Bakı, “Elm və təhsil”, 2021), “Süleyman Təkinərin seçilmiş əsərləri” (Bakı, “Elm və təhsil”, 2022), “Mirzə bala Məmmədzadə: Seçilmiş əsərləri” (Bakı, “Elm və təhsil”, 2023) və s. kitablar nəşr olunaraq ədəbi ictimaiyyətin ixtiyarına verilmişdir.

Mühacirət irsinin tədqiqində prof. Abid Tahirlinin əməyi xüsusi qeyd edilməlidir. Onun son illərdə yazdığı “Ceyhun Hacıbəylinin həyat və yaradıcılıq yolu” (Bakı, “Elm və təhsil”, 2019.), “Məhəmməd Altunbəylinin həyatı və yaradıcılığı” (Bakı, “Xəzər” Universiteti Nəşriyyatı, 2023), “Abay Dağlının həyatı və yaradıcılığı” (Bakı, “Elm və təhsil”, 2025) monoqrafiyaları mühacirət irsinin araşdırılmasında əvəzsiz mənbə rolunu oynayır. Araşdırmamız Abay Dağlıya həsr olunduğundan tədqiqat işimizdə mühacirətşünas alimin bu vətən fədaisinə həsr etdiyi son monoqrafiyasına istinad edəcəyik. Monoqrafiya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun 2015-ci ilin əsas qrant müsabiqəsi çərçivəsində təqdim olunmuş kompleks elmi-tədqiqat proqramlarının qalibi olmuş “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, inkişaf mərhələləri və problemləri” adlı layihənin icrası istiqamətində nəşr edilmişdir. Yazıçı Elçinin “Dolğun tədqiqat əsəri” (Elçinin kitaba yazdığı ön söz də belə adlanır) adlandırdığı monoqrafiyada Mirzə Abay Dağlının həyat və yaradıcılıq yolu ətraflı araşdırılmışdır. Monoqrafiyada prof. A. Tahirli Abay Dağlının dövrü mətbuatda çıxış etdiyi imzaları, dövlət arxivindəki fondu, dramaturgiyası və nəsr yaradıcılığı, milli dəyərlər uğrunda apardığı mübarizə və s. barədə ətraflı məlumat vermiş, yazılı arxiv sənədlərini, qəzet və jurnallardakı yazıların foto təsvirlərini yerləşdirmişdir.

Abay Dağlı irsinin araşdırılmasında mühacirətşünas alimlərdən Vaqif Sultanlı, Nikpur Cabbarlı, Bədirxan Əhmədli, Nəsiman Yaqublunun tədqiqatları da əhəmiyyətli rol oynayır. Tanınmış yazıçılardan Elçinin, Anarın, alim-tədqiqatçılardan Yeganə İsmayılovanın, Maarif Teymurun, Asif Rüstəmlinin, Şamil Vəliyevin, Kübra Mahmudovanın məqalələrində Abay Dağlının bədii irsi müxtəlif rəqurslardan təhlil olunmuşdur.

Qeyd edək ki, Abay Dağlının həyat və yaradıcılığı, bədii irsi barədə qardaş Türkiyə mətbuatında da yazılar dərc edilib. Türkiyəli alim Abdulla Şəngül “Cumhuriyyət teatrosunda Dədə Qorqud” adlı məqaləsində pyesi, müəllifin ideyasını yüksək qiymətləndirərək yazır: “A. Dağlı tərəfindən kaleme alınan Dədə Qorqud isimli oyunda, makam və mevki hırsı, Dədə Qorqud ilə Bayındır Xanın vezirləri arasındakı çatışmaya bağlı olaraq verilir. Sevgiyi və kərdəşliyi əsas alan bir düşüncənin təmsilçisi konumunda olan Dədə Qorqud, hər kəsə iyilik yapmayı, dürüstlüyü, çalışkanlığı, doğru sözlü olmayı ögütler.” [7, s.20].

Türkiyə Cümhuriyyətinin Ankara Universitetindən Ebru Kavas, Qazi Universitetindən Nuh Bektaş, Afyon Kocatepe Universitetindən Ayşe Ulusoy, Abdulla Şəngül və başqaları məqalələrində Abay Dağlı yaradıcılığının təhlilinə geniş yer ayırmışlar. A. Dağlı irsinə qardaş Türkiyə Cümhuriyyətində bu gün də göstərilən maraq onu deməyə əsas verir ki, qardaş ölkənin tədqiqatçıları tərəfindən gələcəkdə də mühacirət ədəbiyyatının və mətbuatının araşdırılması istiqamətində işlər davam etdiriləcəkdir.

Nəticə. “Azərbaycan mühacirətşünaslığında Abay Dağlı irsinin tədqiqi” məqaləsində Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi olan A. Dağlı irsini elmi-nəzəri cəhətdən təhlil etməyə çalışmışıq. Əsərlərinin ana xətti türkçülük, azərbaycançılıq, istiqlalçılıq olan Abay Dağlının yaradıcılığı, ədəbi irsi milli-mənəvi, tarixi dəyərlər baxımından bu günümüz üçün də aktual və əhəmiyyətlidir, yenidir, müasirdir. A. Dağlı istər tarixi, istərsə də

müasir mövzularda qələmə aldığı əsərlərində milli maraqları, millətin mənafeyini ön plana çəkmiş, bəşəri xarakterli, humanizm aşılayan bədii irsi ilə Azərbaycan ədəbiyyatının mühacirət qolunu zənginləşdirməyi bacarmışdır.

Ədəbiyyat

1. Cabbarlı N. (2011), Azərbaycan Mühacirət Nəsrı. Bakı: Elm və Təhsil, 140.
2. Dağlı A. (1963), Okullular. İstanbul. 96.
3. Əhmədli B. (2017), Azərbaycan Mühacirət Ədəbiyyatı: Təşəkkülü, Problemləri, Şəxsiyyətləri. Bakı: Elm və Təhsil, 376.
4. Sultanlı V. (1998), Azərbaycan Mühacirət Ədəbiyyatı. Bakı: Şirvanəşr, 160.
5. Tahirli A. (2014), Şuşalı, Şuşasız Abay Dağlı. 525-ci qəzet, 4 iyun 2014-cü il.
6. Tahirli A. (2019), Mühacirət dramaturgiyamızda Abay Dağlı yaradıcılığının yeri və rolu - 3-cü yazı.
7. Tahirli A. (2025), Abay Dağlının Həyat və Yaradıcılığı. Bakı: Elm və Təhsil, 168.
8. Yaqublu N. (2014), Azərbaycan Mühacirət Mətbuatı. Bakı: Elm və Təhsil, 152.